

EZ SZÉ(P) – AVAGY '56 A SVÉD IRODALOMBAN –

László fiannak

Svédország lakosságának hozzávetőleg tíz százaléka ma már más nemzeti eredettel rendelkezik, mint a svéd. Mi, magyarok majdnem úttörők lettünk. Kisebb számban, de megelőzték a balti államokból és a Finnországból a II. Világháború alatt idemenekült személyek. A legelső nagy létszámú bevándorlócsoport Svédországban azonban mégis a magyar lett. 1956-ban körülbelül nyolcezer magyar menekült talált itt új hazára. A kísérlet jól bevált, így a későbbiekben a svédek vendégmunkások újabb ezreit fogadták be Olaszországból és Jugoszláviából.

Az 1956-os forradalom ötvenéves évfordulója kapcsán Svédországban a napi sajtó és a folyóiratok hasábjain, a közszolgálati televízióban (*Sveriges Television*) és a rádióban (*Sveriges Radio*) is egész évben – s az évfordulóhoz közeledve egyre sűrűbben és kimerítőbben – esett szó az '56-os eseményekről. Jelen írás célja felmérni, hogyan tükröződött '56 a svéd irodalomban.

Svédországban ebben az időszakban és ebben a témában egyetlen verseskötet jelent meg. A költők a verseket és Bo Setterlind a kötet előszavát a magyar menekültáradat megindulása és a svéd befogadás előtt írják. A versek november 4-e és 11-e között születtek vagy jelentek meg. Semmi sem utal tehát arra, hogy a svéd költők a „győztes” forradalmat köszöntötték volna. Ha születtek is ilyen versek, ezek nem jelentek meg hasonló antológiában. Úgy látszik, ezen a tájon is könnyebb sírni, mint diadalt kiáltani...

Bo Setterlind az előszóban azonban megmagyarázza, miért maradtak távol a nyugati hatalmak a beavatkozástól, miért nem segítették a magyar népet: *nem-beavatkozásukkal elkerülték egy újabb világháború kirobbanását, és ezzel Magyarország teljes megsemmisítését.* (Mindenképpen csak zárójelben, de muszáj erről írnom, hiszen a tényeken és a nagyhatalmak akkori viselkedésének mostani megítélésén ez már nem változtat, de a *leírt*

szó hitelességét szándékozom itt megvédeni. Az *EXPRESSEN* nevű napilap a november 3-ai számában arról ír, hogy az ENSZ miért *nem* foglalkozott *érdemben* a magyar kérdéssel. Az addigi magyar megbízott, Kós Péter megbízását Nagy Imre visszavonta, tehát nem volt, aki hitelesen szóljon a helyzetről; a helyszínen tartózkodó Szabó Jánost pedig még nem fogadták el teljes jogú képviselőnek az amerikaiak sem.)

A versek nem hordoznak különösebb költői értéket; az akkori svéd költészetben minden bizonynyal sokkal jobb versek is születtek. Ezeket a kor-szellemet tükröző verseket úgy kell olvasni, ahogy azokat költőik megírták: alázattal és átéléssel. (Érdemes volna foglalkozni például azzal, hogyan látták az orosz betolakodót, mihez hasonlítják őket a svédek.) A kötet verseiből azonban az mégis kiviláglik, hogy a svéd napi sajtóban igenis minden történésről azonnal értesültek a hazai olvasók.

Ez később a Carola Hansson regényének születési körülményeiről szólva is fontos lesz. A kötet eladásából származó bevételt teljes egészében a Vöröskereszt „Ungern-hjälpen” (Magyarország megsegítésére) nevű akciójára fordították.

Mindenképpen megjegyzendő még, hogy Ilyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét *Tyranniet* címmel, Pándy Kálmán fordításában már 1958-ban megjelentette a Kulturkontakt című folyóirat 5. száma. S ha már itt tartunk! A verset egy évtizeddel később Artur Lundkvist is lefordította *Om tyranniet* címmel, s a Finnországban megjelenő Horisontban publikálta 1967-ben. Ezt a változatot zenésítette meg Simai Pál svédországi magyar zeneszerző.

A *próza munkák* csoportját a svéd, majd a külföldi alkotók svédül megjelent művei, illetve a külföldi magyar szerzők és a külföldi szerzők (többnyire újságírók) által írott munkák alkotják.

Martin S. Allwood gondozásában és fordításában jelent meg már 1957. januárjában egy gyűjtemény, amelyet a Mullsjö-i Társadalomkutató Intézetben adtak ki, *Vi kämpade för Ungern* („Magyarorszáért

harcoltunk') címmel. A történeteket vagy magyarból fordították németre, vagy egyenesen németül közölték a svédországi táborokban tartózkodó magyar menekültek, és ezzel a nyelvi kerülővel jutottak el a svéd olvasóhoz. A szabadságharcosok saját elbeszéléseit tartalmazó írások legtöbbször névvel ellátottak, de van néhány névtelen is. Egyes történetek megrázó erejűek, mások „csak” informatívak. De tartalmazza a könyv az egyetemi ifjúság 14 pontját, és a forradalom legfontosabb időrendi adatait is. Az előszót megelőző hatodik oldalon nagy betűkkel ez áll: „Előkészületben: A szabadság fájlója, versek a magyar forradalomról”. Ezt a könyvet azonban nem sikerült megtalálni, talán végül nem is jelent meg.

Az előszó utolsó mondata így hangzik: „Reméljük, hogy (nekünk), akiknek megadatott egy szabad országban élni, e hozzánk eljutott történetek erkölcsi hozadéka teljes egészében eljut szívünkbe és agyunkba” (mármint ugyanúgy, ahogy a befolyt pénz teljes egészében a könyvet „író” menekültekhez!).

A *Vi sâg det hända* az első olyan könyv, amely – akárcsak a verseket tartalmazó *Mot våldet* – antológia. Rádiós jelentések és újságcikkek, riportok, valamint történelmi ismertető és *Rune Hassner* képei alkotják. (A könyv jelzése, hogy ő lett volna az egyetlen svéd fotográfus, aki a helyszínen tartózkodott, enyhe túlzás, hiszen igen sok svéd fotós tartózkodott Magyarországon a forradalom idején.)

A *Vi sâg det hända* 1957 áprilisában készült el, és ennek a bevételét is a magyarországi segélyszámlára, valamint a magyar menekült diákok megsegítésére használták fel.

A könyv 2002-ben, Eugen Storlind fordításában és kiadásában *Ez történt, láttuk!* címmel magyarul is megjelent Helsingborgban. A könyvnek több érdekessége is van. Mindjárt az első, hogy a Pándy-Stenborg-féle, 1944-es Kölcsey- és Ady-fordítást újra lefordítja! Érdekesek, izgalmasak, informatívak ezek az írások. A történelmi részben például, a mai kor emberéhez alkalmazkodva, a középkori Budát mindenféle magyarázat nélkül Budapestnek írják.

Érdemes felvillantani a kötetből néhány részletet.

Attis Ljungström *Tíz nap Magyarországon* című naplójában – igaz, hogy nem Sopronban, ahol majd Carola Hansson regénye kezdődik, hanem Győrben – ezt írja: „...20.25-kor láttam, hogy hirtelen elkomolyodtak az arcok. Egy fiú és egy lány, láthatólag összetartoztak, ahogy a rádiót hallgatták, egyre

lehangoltabbak lettek. A lány aggódva nézett a fiúra, de a fiú nyugodtan ölelgette a félős lány derekát, magához szorította.”

November 8-i feljegyzéseiben is van egy olyan részlet, amely majd egy másik szerző írásában talál folytatásra: „Mikor a sok külföldi zászlóval dekorált autó visszaérkezett Budára, örömmel fogadták az emberek, sokan azt hitték, hogy végre megjöttek az ENSZ küldöttei...”

Lars Orup hasonló felépítésű, *Visszhang Budapestről* című naplójában megjelenik a svéd motívum, a nap: „A nappal versenyeztem, amikor Budapestről Bécs felé hajtottam.”

Szinte ugyanezekkel a szavakkal, „a naplementével versenyezve” kezdi írását Barbro Alving *A magyar balsors* című írásában (ugyancsak a „*Vi sâg det hända*” című antológiában).

Szintén 1957-ben, de már a tengerentúlról, Kanadából érkezik a következő könyv. Szerzőjének neve Laszlo Beke, címe pedig *Studentens Dagbok: Budapest, 16. Okt. – 1. Nov. 1956.* (Egy diák naplója). A név nyilván pszeudonim, a könyv szerzője a Forradalmi Diákbizottságot megalapító 43 diák egyikeként vallja magát, ezért az álnév. Mivel a szerző máig érvényes leleplező információkkal nem szolgál, és az írás műfajilag semmivel sem több a személyes naplónál, ezért csak néhány érdekességet emelek ki belőle: a mai Petőfi-hídat (1952-ben avatták) még Horthy-hídnak nevezi. Vagy például az 52. oldalon – október 24-éről szól ez a rész – ez áll: a Rádió folytatja kommunista kampányát, s ezt mondják be: „Anyák! Akadályozzátok meg, hogy férjeitek támogassák a forradalmi elemeket!” Érdekes lenne utána nézni, valóban így hangzott-e ez el akkor, forradalomnak nevezte-e a hatalom a történeteket, vagy csak elírásról van szó? Az tény, hogy október 24-én 20.45 órakor Kádár János a rádióban ellenforradalomnak nevezi a megmozdulásokat.

Egy másik nagyon érdekes részlet a könyvből: egy órászület betört kirakata mellett, az ajtón ez a felirat olvasható: „Láttuk, hogy betörték az ablakot, ezért elvittük magunkkal az árut. Bármikor visszakaphatják őket Kovácséknál, Rákóczi út 78.”

Sture Källberg: *Uppror – Budapest 1956* (Forradalom – 1956 Budapest). A könyv fülszövege szerint Källberg 1965-ben (!), a forradalom alatt Budapesten, saját állítása szerint azonban *csak* a nyolcadik kerületben tartózkodott, mígnem november 7-én elfogták az oroszok. A könyvet elolvasva kiderült azonban, hogy nem fogták el, hanem megszállták a Palace-szállodát, amelyben Källberg tartózkodott. De lássuk a könyvet. S kezdjem a végén, amikor Källberg fogja a sátorfáját (bőröndjét), és

elmegy Berlinbe, ahová a forradalom leverése után a szerkesztőségét áthelyezték.¹ Útközben, a hajón jut eszébe az a gondolat, amivel a könyvét is kezdi, hogy „a történelem folyamán a lázadások legtöbbször eddig leverték”. Ezt a gondolatot, illetve a forrongás, lázongás, lázadás, forradalom különböző árnyalatait, jelentéseit taglalja, részben a svéd példákat elevenítve fel. Gondolatmenete végén felteszi a kérdést, miért voltak mégis (a nagy és jogos elégedetlenségek ellenére) olyan kevesen (Budapest lakosságának a *fél százaléká!*), akik aktívan vettek részt a megmozdulásokban. S rögtön itt, ezen az oldalon mondja el azt is, mennyire más lett volna ennek a forradalomnak a nyugati sajtó-visszhangja, ha mindez Djakartában vagy *Bagdad*-ban történik. Mindehhez azonban hozzátézi, hogy ő nem tanult meg magyarul ottléte alatt (magyar vagy magyarul tudó segítői azonban mindig voltak). Ennek ellenére megpróbálta beszámolóját – amennyire csak lehet – objektíven megírni, ám ez természetesen mégis szubjektívra sikerült.

Írásának hangvétele nem elítélő és nem is számon kérő, annak ellenére, hogy Källberg bevalottan és kimondottan baloldali beállítottságú; kíváncsian, alázatosan közeledik az érthetetlen (ami számára sokszor az *értelmetlennel* azonos) eseményekhez.

Meglátásai mai szemmel is megfontolandónak, sőt aktuálisnak mondhatóak. Beszámol például a felkelés alatt történt leszámolásokról, úgy a kommunista, mint a jobboldali („fasiszta”) csoportok kivégző osztagairól (80, 116. és 141. o.). De azt is látja, hogy a kommunista hatalom ahhoz, hogy megtartsa irányító szerepét és végül is a saját malmára hajtsa a vizet, a korábban ellenséges elemeknek tartott közép- és felsőbb réteghez tartozók gyermekeit visszafogadta az iskolákba. Ezzel a liberalizációval – mondja Källberg –, megint csak nem a köznép került jobb helyzetbe (43. o.).

Egy másik, még meghökkentőbb közlendője is van (62. o.): a világsajtót bejárt képek közül az egyiknek a hátterét is elmeséli. A kép a Lenin- (ma Teréz-) körúton készült, és barikádszerűen egymásra rakott utcakövek, meg villamossínek láthatók rajta. A háttér pedig, amit Källberg közöl, az, hogy a forradalom, illetve az utcai harcok kitörése előtt néhány nappal az útépítő munkások raktak „barikádot” a kövekből! Ezt a kőhalmazt szórta aztán szét egy tank... Källberg is beszámol egy ha-

sonló eseményről, mint amilyenről Beke tesz említést (betört kirakatú órásüzlet), de megjegyzi, hogy ennek az ellenkezőjével is találkozott...

Az ENSZ és az USA (AEÁ) kettős játékáról is megemlékezik. Leírja, hogy a magyarok várták Washington és általában a Nyugat beavatkozását, de hiába. Conor Cruise O'Brien, akkori „jelentéktelen delegációjú” ENSZ-megfigyelő *Writers and Politics* (1965) című könyvéből idézve elmondja: „A magyar lázadás végérvényes leverése után, amikor az ENSZ vagy az USA hatékony beavatkozásának már semmi esélye (az eredetiben *veszélye*) és lehetősége sem volt, kezdték Nagy Imrét és embereit hősökként és mártirokként éltetni”.

A Palace szállodában és a pincékben eltöltött utolsó napokról mint a szolidaritás és az emberi, szülői szeretet példájáról mesél. Még egy érdekessége a könyvnek, hogy míg Beke könyvében „ministerpresident”-nek fordítják Nagy Imre posztját (1957-ben, 106. o.), addig Källbergnél már a svéd nyelvben ma használatos változatot találjuk: „premiärminister” (81. o.).

A felsorolt munkákon kívül említésre méltó még Andy Anderson: *Ungern 56. Den beväpnade sanningen* ('Magyarország 1956-ban. A felfegyverzett igazság') című könyve, amely 1975-ben az Arbetarpress kiadónál jelent meg. Az eredetét 1964-ben Angliában adták ki *Hungary 56* címmel.

Szintén a témával foglalkozik Peter Fryer *Ungersk tragedi* ('Magyar tragédia') című könyve (Tidens förlag, 1957).

Paul Karlsson könyve, a *Dömd på förhand* (Eleve elítélve; Viken kiadó, 1983) Tóth Ilona perét mutatja be.

Sándor Kopácsi: *Den ungerska tragedin* ('A magyar tragédia') c. könyve (Norstedts, 1979) már a szerző Kanadában való letelepedése (1975) után íródott, Méray Tibor segítségével. A svéd változat a francia kiadás alapján készült.

E Svédországban 1957 után megjelent könyvek legtöbbször történelmi „tájéleíró” jellegű műveknek nevezném legszívesebben: kimerévítenek egy történetét az akkor hozzáférhető adatok alapján, ezért ma már háttér-anyagként kell őket kezelni.

Van azonban *négy könyv*, melyekről feltétlenül szólnom kell részletesebben is:

MARIKA KENNEDY könyve, az...*att känna Ungern* ('...Ismerve Magyarországot'; Tre Tryckare, Göteborg, 1957) az egyik legérdekesebb csemege, bár szerzőjéről nem sokat tudtam meg. A könyvből annyi derül ki, hogy Marika Stockholmban szü-

1 A Demokratikus Ifjúsági Világszövetségnek (angolul: World Federation of Democratic Youth, WFDY) ma is Budapesten, a Frangepán utcában van a főhadiszállása, akkor a Benczúr utcában volt.

letett, ott is tanult, majd Clevelandban és hosszú ideig New Yorkban élt. Stetson Kennedynek volt a felesége; házasságával kapcsolatban a könyvből csak annyi derül ki, hogy Magyarországon válnak el. Marika rosszul, de megtanult magyarul is, hiszen lányával majd két évet élt s alkotott ott. Stetson Kennedyről pedig tudni kell, hogy ő az a háború utáni amerikai értelmiségi, akit talán még ma is *emberjogi aktivistának* nevezhetnénk. Saját pénzén, de inkább saját szakállára leplezi le az Egyesült Államokban uralkodó viszonyokat egy ENSZ bizottság előtt. A *Ku Klux Klan*-ról szóló könyvét már 1955-ben kiadták Magyarországon (Stetson Kennedy: *A Ku Klux Klan tagja voltam, „Művelt Nép”* Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1955.)

E hosszú bevezetőre azért volt szükség, hogy elmondhassam, miért is utazott Marika és Stetson 1954 áprilisában Magyarországra. Stetsonnak ugyanis már megjelent ott egy könyve, s annak a honoráriumáért mentek. Előzőleg Kelet-Németországban jártak, megnézni, mi is történt ott 1953. június 17-én. Marika és Stetson is tudatában voltak tehát annak, hol járnak, mit látnak, mit keresnek.

A könyv azért nagyon érdekes, mert – bár tele van pontatlan vagy szándékosan elferdített kereszt-, illetve vezetéknevekkel (Brioche, Evika, Pischka), és bizonyos neveket teljesen tévesen használ a szerző (Czepel, Rakocsi és egy Mezőgazdasági Termelőszövetkezet nevének megadásánál például József Attila keresztnévét adja meg² stb.), másoknál csak az ékezeteket hagyja el (Bela, Kodaly stb.), vagy például az osztrákokat csak egyszerűen németeknek nevezi –, ez az első olyan könyv, amely a forradalmat megelőző állapotokat is folyamatában mutatja be a svéd olvasóknak. Nem regény ez a könyv, csak laza szálak (és az idő) kötik össze a történeteket, inkább útleírás portrékkal, riportokkal. Marika Kennedy az első, aki legalább is részben svéd szemmel látatja Magyarországot és az ott történeteket. A helyszínen – igaz ugyan, hogy négy nap késéssel, de a svéd sajtó (a *Dagens Nyheter* című svéd napilapot említi) tükrében is – szemléli ezt a számára idegen, de mégis ismerős világot. *Galgahévízen*, egy padláson járva azt mondja: olyan ez, mintha ezer évet mentünk volna vissza az időben (18. o); vagy Tarcáról ezt: úgy néz ki a falu, mintha semmit sem változott volna az utóbbi hétszáz esztendőben (21. o). A 24. oldalon arról ír, hogy mennyire nyugtató hatású számára ez a (magyar) falusi *ritmus*, hozzátéve, hogy 2 Ebből kiderül, hogy '54-ben már milyen nagy József Attila-kultusz volt Magyarországon.

ez valószínűleg végtelenül irritáló lehet a szocializmus tervezői számára, hiszen ez az, amivel ők nem számoltak. A 105. oldalon pedig arról számol be, hogy Karinthy Ferenc és Zelk Zoltán beszélgetésének volt fültanúja egy visegrádi író táborban, s erről egy korábban (*Belaval*) folytatott beszélgetése jutott eszébe, akit ezzel szólított meg:

– Jobb feltételeket kell teremtetek a munkásoknak, (...) különben forradalom lesz!

– Igen. Azon dolgozunk, hogy demokratizáljuk az életet. Időbe telik – válaszolta *Bela*.

– Nincs időtök erre. A demokratizálás nem ugyanaz, mint a pénz és a kenyér.

A háború okozta pusztítások nyoma, a nyomorból származó trauma még ott él nem csak a látható fizikai környezetben, hanem az emberek lelkében is: „Budapesten a romos házfalak mögött ott volt a halálra váró, magányos öregasszonyok egész (had) serege, akik szobájuk egy részét bérbe adták volna.” (149. o.)

Egy Pishka nevezetű értelmiségi, aki már öt éve várja, hogy rehabilitálják, és hogy leközölhesse első cikkét, a legutóbbi visszautasítás után így fakadt ki: „Istenem, ez az én hazám, és nincs benne hely számomra” (171. o.).

A könyv befejező részében az író képzelete elszabadul: mindenütt csak vért lát Budapesten, s ezzel a látomásával mintegy előrevetíti a forradalmat. Az... *att kánna Ungern* tehát 1957-ben jelent meg, s a fülszövegben a kiadó nagyon aktuálisnak nevezi a könyvet, és azt állítja, hogy akkor Marika Kennedy volt az egyetlen külföldi és független *női* tudósító Magyarországon.

NEUFELD ROBERT *Där åkrarna grät*, azaz 'Ahol a szántóföldek sírtak' c. könyvében egy földrajzilag nagyon is jól meghatározható hely, ahol a föld szó szerint – a szó nemes értelmében – igenis elkezdett sírni. 1996-ban, a negyvenéves évfordulóra jelent meg a kötet.

Neufeld regényét egyszerű, jól ismert technikára építi: történet a történetben, illetve történelem a történelemben. A Budapestről induló utazás során, illetve ez idő alatt Neufeld, pontosabban alteregója visszaemlékezik a családja tagjaival történetekre. Újkéren – a határ előtti harmadik faluban van már a társaság, s ott a hagyományos magyar falusi párnákkal és dunnákkal magasra épített ágyról mesél, s elmondja, egy hasonlót már azelőtt is látott Gödöllőn. Neufeld mindent folyamatba helyez, mindennek előzménye, egy előző változata is van; '56-os menekülésük oka nála is az 1944-es deportálásokban keresendő, illetve az akkori zsidóellenes

hangulatnak bármilyen formában történő visszatéréstől való jogos félelemben.

Egy másik részben megtudhatjuk, hogy annak idején, az akkori EU-ba, a KuK-ba, hogyan lehetett beutazni, munkavállalási engedélyt kapni (125.o.). Aztán van egy rész, amely a zsidótörvények meghozatala utáni időkből villant fel egy epizódot: a pesti német munkaadó intézi el, hogy a zsidó munkavállaló – Neufeld anyai nagyapja – továbbra is dolgozhasson (129. o.). Másik regény-technikai megoldása a párhuzamok használata: édesanyja szabadulása a Bergen-Belsen-i táborból és saját maga (fel)szabadulása a budapesti gettóból.

Egyszer-egyszer felsejlik az a dramaturgiai táj, amit 1957-től megismerhettünk a svédül megjelent könyvekből. Ugyanazok a tankok (T54), ugyanazok a sorban állók, ugyanazok az ártatlan halottak, ugyanazok az utcák, terek – más szóval: az ikonok.

A Barta Rudival utazók között ott van forradalmár és nyilas-szimpatizáns is; ott vannak az egyszerű másként-gondolkodók, akik ugyan nem vettek részt a fegyveres felkelésben, de a rendszer kereste őket, és – mint tudjuk – megtorolta másáikat; ott a gazdasági menekültek, akik egy jobb jövőért teszik kockára életüket, és ott vannak a szerencselovagok, akik csak a nyugati segélyadományokért mennek át többször is egymás után a határon. A valós menekülésbe átváltó utazásnál ott van az önzetlenül segítők egész hada, amikor a menekülők elhagyják az országot, és azok is, akik bizony mindenüktől megfosztják őket. Személyes sorsok villannak fel, de egy dologban mégis egyek: szívükben a hazaszeretet tudatával hagyják el az országot.

Sereg Mihály, az „igazi” forradalmár fogalmazza meg az új hazában, a nyugati demokráciák valóságában azóta is működőképesnek bizonyuló *túlélés* koncepcióját. Ezzel Neufeld visszamenőleg és elméleti síkon is helyesnek minősíti az akkori forradalmárok által választott utat (278. o.).

A nyelv és a nyelvvél megfogalmazható és leírható világ tudatának és az azzal járó biztonságának az elvesztése két-három helyen is megfogalmazódik Neufeld regényében. Rögtön az elején, amikor a 18 éves fiatalemberben, Rudiban a haza elhagyásának hírére elindul a találgatás, mi lesz velünk nyelv nélkül (25. o.). Aztán valahol a történet közepén, amikor a Gáti József, Tolnai Klári és Gábor Miklós által közvetített nyelv elvesztéséről van szó. És a történet legvégén, amikor visszafordíthatatlanul ott állnak a más nyelven beszélő Ígéret Földje kapujában, s mint az ítéletet végrehajtó bárd csa-

pása után, megszakad a kapcsolat ember és nyelv között: „nyelv nélkül senki leszek” (314. o.).

CAROLA HANSSON a történelemhez nyúl, hogy a nyelvről beszélhessen. *Steinhof* című (egyébként már hatodik) regénye (Stockholm: Norstedts, 1997.) anyanyelvünk elvesztéséről, a lélek megtöréséről szól. A szerzőről azt is érdemes tudni, hogy szlavisztikát tanult, orosz. Így hát a megszálló nyelven keresztül közelít a magyar témához, nyelvhez, traumához. Az 1956-ban induló regény szüzséje dióhéjban a következő: Magyarország nyugati részén Magda, diákjaival együtt és egy hozzájuk csapódott kisleánnyal a karján, átszökik Ausztriába; a kisleánynak nincs neve, illetve a vele történtek miatt nem tud beszélni, megnémult; ám az ausztriai táborban be kell mondani a neveket. S a fiú neve József Attila lesz! Majd később azt is megtudjuk, hogy örökbe fogadta őt egy svéd család. – „József Attila” későbbi svédországi *életéről* ennél többet nem tudunk meg. Carola Hansson, Magda szájába adva a szavakat, így jellemzi a költőt: „József Attila világában a felnőttek, bezárkózva saját magukba, idegenekként élnek a valóságban, csak a gyermekek élnek igazán.”

A történet most már Magda körül folytatódik, bár a kisleány továbbra is alakítója a nő életének.

Magda új életet kezd Bécsben, ám az éltelen nyelvviszesség miatt nem kap állandó állást. Házassága sem hozza meg számára a boldogságot. Igazi otthonra az új hazában nem lel.

Nem történelmi, de nem is szerelmi regény ez, és főleg nem könnyű olvasmány. Túl sok izgalmas kérdés merült fel bennem e könyvvel kapcsolatban, ezért levélben kerestem meg az írónőt. Nagyon kedves asszony, örült érdeklődésemnek. Levezetésünkből hadd idézzek egy részletet, melyben a regény keletkezésének hátteréről mesél:

„A magyarországi forradalom volt az első olyan politikai történet, mely igazából megviselt. A hit-tanárunk nagyon elkötelezett volt ebben a témában, és naponta beszámolt nekünk, diákoknak a fejleményekről – és ma is emlékszem, mennyire megviselt a sok részlet a brutálisan levert felkelésről. Ráadásul a száműzetés témája mindig is foglalkoztatott. S mikor meghallottam a fiatal tanítónőről szóló történetet, aki fogta kicsi osztályát s átszöktette Ausztriába a forradalom utolsó, kaotikus napjaiban. Igen, akkor ez a történet képpé meredezett bennem, egy képpé, melytől évekig nem tudtam szabadulni, úgyhogy meg kellett fejtenem. Ahogy ez a fiatalasszony és a lányok csoportja ka-

paszkodnak felfelé a hegyen, majd elérik a csúcst, épp akkor, *mikor a nap zenitjén áll* (kiemelés tőlem, S. L.), hogy aztán eltűnjenek a hegy másik oldalán, a sötét ismeretlenben. (...)

Természetesen azzal kezdtem, hogy sokat olvastam. Szakkönyveket és szépirodalmat. Sajnos, mindre nem emlékszem. Sture Källberg az egyik, talán a Neufeldre is emlékszem, de abból a rengetegből, amit kikölcsönöztem akkor, már nem sok jut eszembe. A szépirodalmi művekből, melyeket elolvastam (elég sok volt), igazából csak néhány ragadt meg bennem és jelentett számomra sokat. József Attila, Nádas Péter, Kertész Imre, Esterházy Péter és Agota Krystof (*Kristóf Ágota*) mindenképpen ezek közé tartozott. (...)

Egy érdekes részlet. Nem tudtam, hol volt Magda iskolája. Ránéztem a térképre, és Sopron közelében ráböktem egy helyre, eldöntöttem, ott kell, legyen – és valóban, évekkel később, mikor oda látogattam, megtaláltam az iskolát pont azon a helyen, és pont úgy nézett ki, mint ahogy én azt leírtam a regényben. (...)

Eddig ritkán éltem meg azt az élményt, amit a Steinhof írásakor, hogy saját énem és a főszereplőjéé ennyire egybeolvadtak volna. Akkori álmaim is minden bizonnyal az ő álmai voltak.”

Arra a kérdésemre pedig, hogy orosz tanulmányai hogyan befolyásolták, így válaszolt:

„68 végén már jártam a Szovjetunióban. Sok másként gondolkodó barátom volt ott, jól ismertem a körülményeket, és azt is, hogy az elnyomó rendszer hogyan működött. Emlékszem, egy konyhában ültünk és suttogva tárgyaltuk a csehszlovákiai történéseket, és Magyarországról is beszéltünk. Később *Karin Lidénnel* együtt egy hivatalosnak alig mondható interjú-kötetet készítettünk moszkvai asszonyokkal, 1978-ban. A hangfelvételeket kicsempészítettük, s az anyagból könyv jelent meg először 1980-ban Svédországban, majd Amerikában, Angliában, Németországban és Japánban.”

MÁRKY ILDIKÓ könyve nem véletlenül maradt utolsónak. Ez egyrészt a legösszetettebb és legsötétebb, de a legjobb könyv is. Könyv is, meg regény is. A szerzőről tudni kell, hogy többek között Esterházy Péter egyik fordítója. A könyv hátoldalán a következő rövid ismertető olvasható: „... Göteborgig futott Valéria, Márky Ildikó önéletrajzi regényének hősnője. Maga mögött hagyva az ötvenes évek fojtogató légkörét sikeresen beilleszkedik az övétől olyannyira elütő környezetbe, harmonikus házasságban él svéd férjével egy kis szigeten. Ám egy váratlan fordulat évtizedeken át elfojtott

emlékek áradatát indítja el benne. Ekkor valóságos nyomozásba kezd a múltjában történt tragikus és érthetetlen események feltárására. De vajon rekonstruálhatók-e ezek az események? És vajon hányszor kell megisméltődniük, hogy felfogjuk értelmüket vagy értelmetlenségüket?”

Sok mindent tehetnék még hozzá (főleg további kérdéseket), de inkább csak nagy szeretettel ajánlom e kötetet a magyar olvasók figyelmébe. Az *Ostinato* a Polar Könyvek sorozatban jelent meg 2001-ben, Rácz Judit fordításában.

Az itt említett három könyvön kívül regények tehát svéd íróktól nem jelentek meg ezekben az években, évtizedekben sem, legalábbis a birtokomban levő adatok alapján. Ennek két okát látom.

Az egyik az, hogy ebben a korban a svéd prózaírók úgymond mással voltak elfoglalva. A legtöbbjük az úgynevezett „arbetarörfattare”, azaz munkásírók csoportjába sorolható. S ezektől a per definitionem baloldali alkotóktól nehéz lenne elvárni, hogy műveikben elmondják, kit nevezhetünk '56 bűnöseinek, áldozatainak és hőseinek. Ezel is állást foglaltak a svéd alkotók, hiszen rajtuk nem kéri, kérte senki számon az erkölcsileg helyes cselekedeteket, hiteles eseményeket, szereplőket, és még az igazmondást sem (ellentétben az eseményeket bemutató helyi tudósítókkal). S habár nem szorulnak a védelmemre ezek az alkotók, annyi elmondható, hogy – tudomásom szerint – nemzetközileg sem igen születtek jelentős művek '56-ról.

S hogy mással voltak elfoglalva, az magyarázatra igazán nem is szorul, hiszen magukkal, saját sorsuk megírásával voltak elfoglalva. Az egyébként oly békésen (drámaian, de nem tragikusan) átalakuló svéd társadalomban is legalább olyan nagyléptékű változások mentek végbe ezekben az évtizedekben, mint Magyarországon. S hogy Svédországban békésen zajlott le az átalakulás, nem jelenti azt, hogy nem sorsformáló és egyéneket próbára tevő változások voltak ezek: a kisbirtokosokat itt nem erőltették kolhozokba, maguk adták el a földet s ezzel őseiktől örökölt mindenüket, s a városokban kerestek megélhetést. Nem az ideológia hajtotta el az embereket, hanem a történelem szele, a társadalmi fejlődés.

A másik ok magyarázatát már kézzelfoghatóbb adatokra alapozom. Anders Svensson könyvéből világosan kiderül, hogy a magyarországi menekültek befogadása (svéd) állami akció volt. Az ausztriai táborokban történt válogatástól a svédországi üzemekben való elhelyezésig mindent a svéd Munkaügyi Igazgatóság (AMS) intézett. Néhány

tábortól eltekintve, ahol vagy a Vöröskereszt vagy más segítségnyújtó szervezetek vállalták a menekültek svédországi ideiglenes ellátását, magánszemélyek alig kerültek kapcsolatba magyarokkal. Nem volt szó sem a magyarok, sem a svédek részéről egyéni hóstettekről, sem az ideérkezés, sem az itt tartózkodás megszervezésében. Ezért azután irodalmi alkotások „nyersanyagául” sem szolgálhattak ezek a nemlétező történetek.

Nem csak a magyar irodalomban volt szokás, hogy a nagy történelmi eseményeket átvigyék az irodalomba, de úgy látszik, ahhoz, hogy '56 megjelenjen a svéd irodalomban, még nagyon sokat (40 évet) kellett várni.

De lehetett volna készíteni egy olyan dolgozatot is, amely a különböző évfordulókkor megjelent megemlékezéseket vizsgálja. A forradalom nevezetes évfordulóin – '66-ban, '76-ban, '86-ban, '96-ban – hogyan ünnepeltek, emlékeztek? És mi volt ennek az irodalmi hozadéka? Ugyanis igen hamar megjelent, illetve színre lépett a svédországi magyarság alkotó, prózát és verset svédül egyaránt író nemzedéke.

Azon is érdemes volna elgondolkodni, kinek a felelőssége kutatni ezeket a kérdéseket. A befogadó országé vagy az anyaországé, a nemzeté-e ez a felelősség?

Részei ezek a történetek a svéd társadalomnak csak azért, mert a szereplők ma svéd állampolgárok? Vagy továbbra is az amúgy is oly gazdag magyar emigráns irodalmat bővítik *csak* tovább ezek a történetek?

De mi lesz ezekkel a könyvekkel? Ki olvassa még el ezeket? Sikerült-e felkeltenem az érdeklődését valakinek? Elolvassák-e majd e könyveket (persze svédül) ötven év múlva az én gyermekeim, az ő gyermekeik hetvenöt év múlva? Megviszi-e, ke-

resi-e valaki ezeket a könyveket rajtam kívül? És a legfontosabb kérdés, hogy eljut-e ezek híre Magyarországra, volt-e, van-e és lesz-e valami ezekben a könyvekben, amit ott is tudniuk kellene az embereknek. Embereknek és nem csak *szakembereknek*, ha vannak ilyenek, akik tudnak ezekről a könyvekről. És ha ma már nem is annyira érdekes, mit írt Marika Kennedy, meg a többiek, mert az csak a történeletről szól, de talán igenis érdekes volna *magyarul* is olvasni Neufeld Robert és Carola Hansson könyvét. Hiszen mi más is lehetne a feladatunk itt távol a hazától, mint hogy hírt adjunk a hazaiaknak!

Könyvészet

Mot våldet : svenska dikter publicerade med anledning av Ungern-revolten 1956: i urval av Bo Setterlind.

Baehrendtz, Nils Erik (redaktör) Vi såg det hända; Stockholm, 1957.

Vi kämpade för Ungern Martin S. Allwood (redaktör), Mullsjö, 1957.

Studentens Dagbok: Budapest, 16. Okt. – 1. Nov. 1956. Laszlo Beke, Stockholm, 1957.

Uppror-Budapest 56 : dagboksblad Källberg, Sture Stockholm, 1966.

...att känna Ungern, Kennedy, Marika, 1957.

Ungern 56 : den beväpnade sanningen, Anderson, Andy, Göteborg, 1975.

Ulf Nilson, Utrikeskorrespondent, Bra Böcker 1976.

Den ungerska tragedien: memoarer av Budapests polischef under Ungernrevolten, 1956.

Kopácsi, Sándor, Norstedt, 1979.

Ungrare i folkhemmet, Anders Svensson, Lund, 1992.

Där åkrarna grät – boken om flykten från Ungern 1956, Neufeld, Robert, Stockholm, 1996.

Steinhof, Hansson, Carola, Norstedts Förlag, 1997.

Första kontingenten, Márky, Ildikó, 1999, Norstedts Förlag.